

О.Г. Мирошник

ОСОБЛИВОСТІ ЕМПАТІЇ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ З РІЗНИМ ТИПОМ ГЕНДЕРНОЇ РОЛІ

На сучасному етапі державного й духовного відродження України пріоритетна роль має належати розвитку національної системи освіти, яка була б здатна забезпечити рух суспільства на демократичних засадах шляхом прогресу, забезпечення розвитку творчих сил та громадянської активності. Нові соціально-економічні умови становлення Української державності, інтеграція в європейське та світове товариство, завдання побудови демократичного суспільства об'єктивно зумовлюють потребу гуманістичної спрямованості навчально-виховного процесу, формування творчого потенціалу майбутніх педагогів.

Характер спілкування вчителя з учнями значною мірою визначає розвиток особистості дитини, її соціалізацію в колективі. Успішність педагогічного спілкування впливає на ефективність керівництва процесом учіння та забезпечує суб'єктність дитини в навчальній діяльності. Саме тому, особливої актуальності набуває завдання підготовки майбутнього вчителя до педагогічного спілкування. Результати досліджень В.М. Куніциної, В.О.Лабунської, Л.А. Петровської, Т.С.Яценко свідчать про вплив індивідуально-психологічних та соціально-психологічних характеристик особистості на готовність людини до компетентного спілкування. Однак, на нашу думку, проблема врахування особистісного потенціалу вчителя, як фактора його продуктивного педагогічного спілкування, є ще недостатньо розкритою. Саме цим пояснюється вибір теми нашої роботи. Об'єктом дослідження є емпатія як особистісна властивість. Предметом дослідження є особливості прояву емоційної складової емпатії майбутніх педагогів з різним типом гендерної ролі.

Мета дослідження полягла в теоретичному обґрунтуванні та емпіричному дослідженні особливостей розвитку емпатійної здатності майбутніх педагогів з різним типом гендерної ролі.

Феномен емпатії має достатньо тривалу історію вивчення. Інтерес до цього феномена формується навколо етичних систем А. Сміта, Г.Спенсера та А.Шопенгауера про явище симпатії [6]. На думку філософів, симпатія виступає основою совісті, справедливості й альтруїзму. Т.Рібо, Г.Шеллер розглядають симпатію як форму відносин між людьми, яка виявляється у спрямованості на пізнання особистості іншої людини як найвищої цінності. На думку Т. Ліппса, симпатія є складовою процесу розуміння мистецтва, природи та людини, яке здійснюється за допомогою способів пізнання заснованих на проекції, імітації. У межах

герменевтичного підходу емпатія як здатність до процесу вчуття аналізувалась у зв'язку з позалогічними прийомами пізнання зовнішнього світу.

З появою сциєнтистської традиції психологія визначає три основних етапи у психологічному дослідженні феномена емпатії. На першому етапі емпатія розглядалась як емоційний феномен, сутність якого проявляється в емоційних реакціях людини на сигнали, що транслюють емоційний досвід іншого. Другий етап пов'язаний із появою теорій, в яких емпатія розуміється як афективно-когнітивне явище. Предметом уваги дослідників на цьому етапі стали особливості відображення внутрішніх станів іншого як фактора, що опосередковує емоційний відгук людини на її переживання. На третьому етапі аналізується поведінкова природа емпатії. Емпатія розглядається як альтруїстична поведінка у відповідь на переживання іншого, допомога йому.

У психології сформувалися два підходи у поглядах на психологічний статус феномена емпатії. З позиції першого підходу, емпатія розглядається як процес або стан (В.Айекс, О.Сопіков, І.Юсупов, Т.Райк); для другого – характерним є уявлення про цей феномен як про здатність чи стійку властивість особистості (Ф.Василюк, Г.Ковалев, В.Лабунська, О. Саннікова).

Емпатія як особистісна властивість виявляється у здатності емоційного реагування на переживання іншого; розпізнання емоційних станів співрозмовника і можливості як би переносити себе в його думки, почуття та дії; давати адекватну емпатійну відповідь за допомогою вербальних та невербальних засобів.

О.О.Бодальов, В.О.Лабунська, Т.П.Гаврилова зазначають провідну роль емпатії у взаєморозумінні людьми один одного [3, 6, 4]. Емпатійне сприйняття підвищує рівень соціальної перцепції і саморегуляції поведінки людини в соціально-психологічній взаємодії. Як соціально-психологічна властивість емпатія складається з ряду здатностей: здатності до емоційного відгуку на переживання іншого; здатності розпізнавати емоційні стани іншого та переносити себе в його думки, почуття, дії; здатності давати адекватну емпатійну відповідь на переживання іншого. Таким чином, емпатія виступає як соціально-психологічна властивість, що впливає на стильові характеристики спілкування.

Стиль спілкування вчителя є важливим психологічним чинником, що визначає успішність педагогічного спілкування в умовах навчально-виховного процесу (В.А. Кан-Калік, С.Д.Максименко,

А.О.Реан, В.А. Семіченко). Активізація емпатійного компонента педагогічного спілкування сприяє підвищенню мотивації учнів до міжособистісної взаємодії та навчання, розумінню та прийняттю ними навчальних задач; створенню позитивного психологічного клімату в класі. Саме тому розвиток здатності до емпатійного сприйняття майбутнього вчителя є важливим завданням його психологічної підготовки в системі вузівського навчання. Існуючі програми значною мірою спрямовані на розвиток та вдосконалення основних складових емпатії без урахування соціально-психологічних характеристик майбутнього вчителя як суб'єкта спілкування. До переліку таких характеристик можна віднести засвоєну у процесі гендерної соціалізації студентами педагогічних ВНЗ статевою поведінку.

Феномен гендерної ролі є об'єктом вивчення багатьох соціальних і гуманітарних наук, зокрема, антропології, психології, філософії, соціології, філології тощо.

Склалися певні традиції щодо розуміння природи гендеру та гендерної ролі. Зокрема, Р. Столлер розглядає гендер як поняття, що базується на психологічних і культурних поясненнях, досить незалежних від тих, які тлумачать біологічну стать. Т.В. Говорун визначає гендер як соціально-психологічну характеристику, набуту у процесі соціалізації, яка формує людину як чоловіка чи жінку і значною мірою визначається особливостями культури, виховання, соціальними очікуваннями [5]. Гендер охоплює проблеми статусу, самопочуття, самореалізації чоловіків та жінок у конкретному суспільстві, соціально-психологічних відмінностей статей, їхньої взаємодії у різних сферах людського буття. Соціальні норми, які визначають функції, обов'язки чоловіків і жінок у сім'ї та суспільстві, називають гендерними ролями. Дотримання гендерної ролі – це комбінація всього, що людина робить, говорить, як поводить ся, щоб відповідати прийнятним у суспільстві щодо чоловіків і жінок нормативам і приписам. Гендерна роль є публічним ототожненням за статтю, виявом гендерної ідентичності. [5, с. 23]. А.Річ, Р.Ангер, Г.Рубін вважають, що гендерна роль пов'язана з усіма тими соціальними і культурними нормами, правилами і ролями, які приписує нам суспільство, залежно від нашої біологічної статі.

Гендерна поведінка описується в термінах маскулінності та фемінності. Маскулінність – це певна схема чоловічої поведінки, ознаками якої є прагнення бути інтелектуально та фізично активним, емоційно стриманими, стійкими до негативних соціальних впливів. У більшості культур хлопчиків заохочують до того, щоб засвоїти інструментальну роль, тобто бути впевненими, конкурентними, незалежними. Фемінність – це певна схема жіночої поведінки, ознаками якої є пасивність, концентрація на почуттях, прояв емоцій та прагнення розділити їх з іншими. Від жінок в сучасному суспільстві

очікують виконання експресивної ролі, тобто схильності до співробітництва, турботи і чутливості. Якості, які асоціюються з чоловіками, називають інструментальними, оскільки вони характеризують чоловіків як діячів, що впливають на світ. Якості, що асоціюються з жінками, називають експресивними, бо вони характеризують емоційне функціонування жінок у сім'ї, ставлення до дітей, чоловіка. Чоловіки і жінки здебільшого погоджуються з тим, що інструментальні якості властиві чоловікам, експресивні – жінкам. На думку Сандри Бем, доцільно визначати окремий тип гендерної поведінки, якій авторка називає андрогінією. Андрогінія поєднує високий рівень розвитку маскуліних та фемінних якостей в одній особі незалежно від її статі. Вона стирає зумовлені соціокультурними очікуваннями відмінності чоловічого і жіночого, є необхідною умовою універсалізації статевих ролей [5, с. 69].

Гендерні відмінності у спілкуванні можуть бути яскраво вираженими в одній етнокультурній і майже непомітними в іншій. Індивідуальність людини може виявлятися як у виразній належності до певної статі, так і в статевонейтральній поведінці. В сучасній соціальній психології найчастіше йдеться не про статеві особливості комунікатора, а про його компетентність, успішність в інтерактивному процесі. Водночас, зазначається наявність відмінностей у використанні засобів комунікативного процесу в чоловіків та жінок, так обидві статі вважають мову жестів більш властивою для жінок. Привабливі жінки частіше посилюють жестикуляцію різними символами – біжутерією, манікюром, деталями одягу, частіше використовують жести долонями догори (як правило, це супроводжується зниженням плечима, що свідчить про невпевненість і сумнів), чоловіки – долонями вниз (що означає вияв упевненості та позиції лідера). Пара співрозмовниць частіше послуговується контактом очей, ніж пара співрозмовників. Це означає, що жінки є сензитивнішими комунікаторами. Дефіцит контакту в погляді жінки вважають свідченням байдужості до співрозмовника. Невираженість контакту очей у розмові чоловіків не є таким показником. Позички чоловіків у спілкуванні більш індивідуалізовані, менш спрямовані на партнера, навіть дещо відмежовані від нього, розслаблені [1].

Вираз обличчя під час діалогу експресивніший у жінок, які часто демонструють теплі почуття. Проте вони краще приховують емоції, ніж чоловіки, які більш адекватно виражають позитивне ставлення до інформації. Жінки конкретніші у передачі негативного ставлення, на їхніх обличчях яскравіше виражається задоволення, вони частіше усміхаються, схвально кивають головою незалежно від характеру емоцій, які переживають під час спілкування. Усмішка для жінок є символом інтеракції, для чоловіків – виявом певних

емоцій. Усмішка жінки під час привітання часто корелює з дискомфортом, тривожністю, чоловіків – з почуттям прихильності, симпатії до партнера (адекватно почуттям, які вони переживають) [1, с. 69].

Отже, з огляду на сучасну теорію гендеру, особливості його прояву в соціально-психологічній взаємодії цілком природною є постановка питання про вплив гендерних характеристик майбутнього педагога на особливості його емпатичних реакцій у спілкуванні.

Для дослідження емпатії студентів була використана методика „Шкала емоційного відгуку” А. Мєграбіана і Н. Епштейна. Вона дозволяє виявити здатність до емоційного відгуку на переживання іншого, ступінь відповідності знаку переживань об’єкта і суб’єкта емпатії. Діагностика гендерно-рольового аспекту поведінки майбутніх педагогів здійснювалась за методикою С. Бем. Дослідження проводилося на базі Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. Загальний обсяг вибірки склав 90 осіб (45 хлопців і 45 дівчат). Програма емпіричного дослідження включала три основних етапи. Завданням першого етапу стало формування у виборчій сукупності

підгруп студентів з різними гендерними типами (маскулінним, фемінним, андрогінним) за допомогою анкети статевих ролей С. Бем. На другому етапі визначався рівень емпатії. Третій етап був присвячений порівняльному аналізу рівня розвитку емпатії у групах з різними типами гендерної ролі. Для перевірки статистичної значущості виявлених зв’язків було застосовано t-критерій Ст’юдента, критерій ϕ^* – кутове перетворення Фішера.

Аналіз статевої поведінки студентів педагогічного вузу показав, що хоча традиційні гендерні типи особистості залишаються найбільш розповсюдженими паттернами, існує значна кількість респондентів яких у власному сприйнятті поєднує маскулінні та фемінні якості (табл. 1).

Результати дослідження свідчать про наявність розбіжності між статевою належністю та ідентифікованою рольовою поведінкою студентів. Так, 10% студентів чоловічої статі орієнтовані на фемінний тип рольової поведінки, 7,7 % жінок на маскулінний. Було встановлено, що 29% студентів виявили андрогінний тип поведінки та 14% - нейтральний.

Таблиця 1

Особливості типів гендерної поведінки студентів педагогічного вузу (у%)

Стать респондентів	Тип гендерної ролі			
	Маскулінний	Фемінний	Високий рівень андрогінії	Низький рівень андрогінії
Чоловіки	18,8	10	11,1	10
Жінки	7,7	20	17,7	4,4
Усього	27	30	29	14

Процентний розподіл гендерних типів особистості має певні варіації у різних джерелах. Ш. Тейлор, Л. Піпло, Д. Сірс до типових показників відносять результати дослідження Каліфорнійського коледжу [11, с. 510], які показали, що приблизно 40% студентів сприймали себе у контексті традиційних гендерних типів особистості, 25% продемонстрували андрогінний тип. Недиференційований тип, що виявили 35% (андрогінія з низькими показниками фемінності та маскулінності), включав 29% чоловіків та 21% жінок. За результатами нашого дослідження процент таких людей серед студентів педагогічного вищого

навчального закладу вдвічі менше. На думку С.Бем маскулінні люди виявляють більшу ефективність в ситуаціях, які вимагають наполегливості та компетентності. Фемінні - є кращими в ситуаціях, які потребують емоційної виразності, здатності надати допомогу іншому. Андрогінний паттерн характеризується успішністю поведінки як для першої так і другої ситуації. Узагальненні результати порівняльного аналізу особливостей емоційного відгуку студентів із різним типом гендерної ролі представлені в таблиці 2.

Таблиця 2

Рівень розвитку емпатії студентів педагогічного вузу з різним типом гендерної ролі (у %)

Тип гендерної ролі	Рівень емпатії				
	Низький	Середній з тенденцією до низького	Середній	Середній з тенденцією до високого	Високий
фемінний	15	55	26	4	
маскулінний	46	46	4	4	
високий рівень андрогінії	27	31	42		
низький рівень андрогінії	46	31	23		

Значущі відмінності між показниками рівня розвитку емпатії визначені у групі респондентів з фемінним та маскулінним типом гендерної ролі. Фемінні жінки та чоловіки частіше надають

допомогу і підтримку, виявляють емоційне розуміння позиції іншого та орієнтуються на них при виборі стратегії взаємодії у складних соціально-психологічних ситуаціях ($\Phi > M$, $p \leq 0,05$). Студенти з

маскулінною гендерною орієнтацією виявляють прагнення до домінування в соціально-психологічній взаємодії, ігноруючи думки та переживання іншого, виявляють значно меншу здатність до проникнення у внутрішній світ партнера по спілкуванню та співпереживання його почуттям. Порівняльний аналіз особливостей емпатії у групі жінок показав, що студентки з фемінною гендерною роллю більше здатні до вияву емоційного відгуку на переживання іншої людини порівняно зі студентками маскулінного типу. Значущі відмінності з прояві емпатії були виявлені у респондентів з високим рівнем андрогінності та маскулінності ($A > M$, $p \leq 0,05$).

Узагальнюючи результати емпіричного дослідження слід зазначити, що студенти з фемінним та андрогінним типом особистості мають більш розвинену емоційну складову емпатії порівняно зі студентами маскулінного та нейтрального типу особистості. Як відмічає В.М. Козієв, емпатія – це здатність педагога ідентифікувати себе з учнем, стати на його позицію, розділити його інтереси, радощі і невдачі, побачити очима дитини проблеми, які її хвилюють, її взаємовідносини з іншими учнями [9, с. 18]. Здатність педагога прийняти думку іншої людини (учня) знаходить своє відображення в таких його характеристиках, як доброзичливість і повага до дітей, чуттєвість і турботливість, зацікавленість життям учнів, вірність своїм обіцянкам, спостережливість, емоційна вразливість і розуміння, вміння рахуватися з думкою інших. Отже, можна припустити, що майбутні педагоги з маскулінним та нейтральним гендерним типом особистості будуть переживати труднощі в організації оптимального педагогічного спілкування з учнями. Причина цих труднощів, пов'язана з набутою у процесі соціалізації статевої орієнтацією особистості студента. Явище дефіциту вчителів чоловічої статі можна, також, пояснити домінуванням традиційних гендерних типів серед чоловіків.

Висновки. Розгляд проблеми емпатії в психологічній науці включає аналіз психологічного статусу самого феномена емпатії, дослідження структури емпатичних здібностей та їхніх форм прояву, вивчення зв'язків емпатії з емоційно-мотиваційною сферою особистості, факторів, що впливають на процес її розвитку.

Емпатія це здатність людини емоційно відзиватися на переживання іншого, чи то людини, чи тварини, чи антропоморфізованого предмета. Вона виявляється в емпатійних переживаннях. Ці переживання можуть бути адекватні або неадекватні переживанням об'єкта емпатії. Емпатійна поведінка визначається не тільки якістю переживань, але й структурою особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бендас Т.В. Гендерная психология: Учебное пособие. – СПб.: Питер, 2006. – 431 с.

Емпатійні здібності розглядаються як соціально-психологічна якість особистості, яка формується у процесі взаємодії людей, впливає на успішність спілкування та на діапазон труднощів які переживає людина. Як соціально-психологічне явище емпатія складається зі здатності емоційно реагувати та відзиватися на переживання іншого; здатності розпізнавати емоційні стани іншого та переносити себе в його почуття, думки та дії; здатність давати адекватну емпатійну відповідь за допомогою вербальних та невербальних засобів, використовувати прийоми які полегшують страждання. Таким чином, емпатія виступає як соціально-психологічна властивість, що впливає на стильові характеристики спілкування.

Стиль спілкування вчителя є важливим психологічним чинником, що визначає успішність педагогічного спілкування в умовах навчально-виховного процесу. Активізація емпатійного компонента педагогічного спілкування сприяє підвищенню мотивації учнів до міжособистісної взаємодії та навчання, розумінню та прийняттю ними навчальних задач; створенню позитивного психологічного клімату в класі. Саме тому розвиток здатності до емпатійного сприйняття майбутнього вчителя є важливим завданням його психологічної підготовки в системі вузівського навчання. Існуючі програми значною мірою спрямовані на розвиток та вдосконалення основних складових емпатії без урахування соціально-психологічних характеристик майбутнього вчителя як суб'єкта спілкування. До переліку таких характеристик можна віднести засвоєну студентами педагогічних ВНЗ у процесі гендерної соціалізації статевої поведінку. Поняття гендер розглядають як соціально-психологічну характеристику, набуту у процесі соціалізації, яка формує людину як чоловіка чи жінку і значною мірою визначається особливостями культури, виховання, соціальними очікуваннями.

Аналіз статевої поведінки студентів педагогічного ВНЗ показав, наявність серед них як традиційних гендерних типів особистості, так і типів, які у власному сприйнятті поєднує маскулінні та фемінні якості. Результати емпіричного дослідження гендерної поведінки майбутніх педагогів свідчать про існування групи студентів у яких наявна розбіжність між статевою належністю та ідентифікованою рольовою поведінкою. Порівняльний аналіз особливостей емоційного відгуку студентів із різним типом гендерної ролі показав, що студенти з фемінним та андрогінним типом особистості мають більш розвинену емоційну складову емпатії порівняно зі студентами маскулінного та нейтрального типу.

2. Берн Ш. Гендерная психология. – СПб.: Питер, 2001. – 265с.

3. Бодаев А.А. Восприятие

и понимание человека человеком. – М.: МГУ, 1982. – 165 с.

4. Гаврилова Т.П. Понятие эмпатии в зарубежной психологии // Вопросы психологии, 1975, – № 2. – С.147-156.

5. Говорун Т.В., Кікінежді О.М. Гендерна психологія: Навч. посіб. – К.: Академія, 2004. – 308 с.

6. Лабунская В.А., Менджерцицкая Ю.А., Бреус Е.Д. Психология затрудненного общения. – М.: Академия, 2001. – 286 с.

7. Гаврилова Т.П. Экспериментальное изучение эмпатии у детей младшего и среднего школьного возраста // Вопросы

психологи. – 1974. – №5. – С. 23 – 56.

8. Куницына В.Н., Казаринова Н.В., Погольша В.М. Межличностное общение. – СПб., 2001. – 587с.

9. Моделирование педагогических ситуаций: проблемы повышения качества и эффективности общепедагогической подготовки учителя /Под ред Ю.Н. Кулюткина, Г.С. Сухобской. – М., 1981. – 120 с.

10. Роджерс К.Р. Эмпатия // Психология эмоций. Тексты. – М.: МГУ, 1984. – С. 235 – 239.

11. Социальная психология /Ш.Тейлор, Л. Пипло, Д. Сирс. – СПб.: Питер, 2004. – 767 с.

Подано до редакції 26.03.08

РЕЗЮМЕ

У статті узагальнюються результати дослідження емоційної складової емпатії майбутніх педагогів з різним типом гендерної ролі. Емпірично

доводиться наявність зв'язку між гендерним типом особи студента і його здібністю до емоційного відгуку на переживання іншої людини.

Ключові слова: емпатія, процес емпатії, емпатична здатність, емоційна складова емпатії, гендер, гендерна роль, маскуліність, фемініність, андрогінія.

РЕЗЮМЕ

В статье обобщаются результаты исследования эмоциональной составляющей эмпатии будущих педагогов с разным типом гендерной роли. Эмпирически доказывается наличие связи между

гендерным типом личности студента и его способностью к эмоциональному отклику на переживания другого человека.

Ключевые слова: эмпатия, процесс эмпатии, эмпатическая способность, эмоциональная составляющая эмпатии, гендер, гендерная роль, маскулинность, феминность, андрогиния.

SUMMARY

The article generalizes the results of research on emotional component of empathy of future teachers with different types of gender role. It empirically confirms

existence of connection between student's personal gender type and his/her ability for emotional response to other person's experiences.

Keywords: empathy, process of empathy, empathic ability, emotional component of empathy, gender, gender role, masculinity, feminineness, androgyny.